

Etnogeneza i identitet Južnih Slavena: multidisciplinarna sinteza povijesti, genetike, arheologije i kulture

Autor: Davor Moravek

Sažetak

Ovaj rad nudi multidisciplinarnu sintezu etnogeneze i formiranja identiteta južnoslavenskih naroda, suprotstavljajući se tradicionalnim narativima. Integracijom podataka iz povijesti, paleogenetike, arheologije i lingvistike, rad istražuje središnji paradoks regije: genetsku heterogenost nasuprot jezičnoj homogenosti. Najnovije genetske analize ukazuju na složen i regionalno varijabilan proces slavenske migracije, koji je u interakciji s autohtonim balkanskim supstratom stvorio temelj suvremenih populacija. Kako bi objasnio potpunu jezičnu asimilaciju unatoč značajnom demografskom kontinuitetu, rad predlaže sociopolitički model elitne dominacije, smještajući ga u širi europski komparativni kontekst. Zaključuje se da su moderni južnoslavenski identiteti dinamični povijesni konstrukti, oblikovani ne samo ranosrednjovjekovnim procesima, već i kasnijim imperijalnim politikama te aktivnom konstrukcijom nacionalnih narativa u moderno doba, što ima duboke implikacije za suvremene političke odnose i obrazovne sustave.

Ključne riječi: etnogeneza, Južni Slaveni, identitet, multidisciplinarnost, genetika, arheologija, model elitne dominacije, Balkan

Abstract

This paper provides a multidisciplinary synthesis of the ethnogenesis and identity formation of the South Slavic peoples, challenging traditional narratives. By integrating data from history, paleogenetics, archaeology, and linguistics, the paper investigates the region's central paradox: genetic heterogeneity versus linguistic homogeneity. The latest genetic analyses indicate a complex and regionally variable process of Slavic migration, which interacted with the autochthonous Balkan substratum to form the basis of modern populations. To explain the complete linguistic assimilation despite significant demographic continuity, the paper proposes a sociopolitical model of elite dominance, placing it within a broader European comparative context. It concludes that modern South Slavic identities are dynamic historical constructs, shaped not only by early medieval processes but also by later imperial policies and the active construction of national narratives in the modern era, holding profound implications for contemporary political relations and educational systems.

Keywords: ethnogenesis, South Slavs, identity, multidisciplinarity, genetics, archaeology, elite dominance model, Balkans

Uvod: Južnoslavenski palimpsest

Južnoslavenski prostor, posebice zapadni Balkan, predstavlja arhetipski kulturni i povijesni „palimpsest” – rukopis na kojem je kasnije pismo nanoseno preko izbrisane starije tekste. Ova metafora služi kao središnji organizacijski princip ovog članka, naglašavajući slojeve paleobalkanskih, rimskih, slavenskih i kasnijih osmanskih i venecijanskih utjecaja. Razumijevanje suvremenih identiteta na ovom prostoru zahtijeva pažljivo „ljuštenje” tih slojeva. Teza ovog rada jest da prividne kontradikcije između jezične homogenosti regije (slavenske), genetske heterogenosti (mješavina dubokih autohtonih korijena i kasnijih migracija) te fragmentiranih političkih i kulturnih identiteta zapravo nisu kontradikcije. One su logičan ishod specifičnih povijesnih procesa, primarno jezičnog pomaka potaknutog dominacijom elita, a ne potpune zamjene stanovništva.

Slika 1: *Konceptualna karta ključnih povijesnih slojeva na južnoslavenskom prostoru. Karta shematski prikazuje zone dominantnog utjecaja Rimskog, Osmanskog i Habsburškog Carstva, preko kojih se prostire kasniji slavenski jezični sloj, ilustrirajući temeljnu metaforu palimpsesta.*

Metodološki pristup: Sinteza multidisciplinarnih dokaza

Ovaj rad primjenjuje interdisciplinarnu metodu sinteze, kombinirajući podatke iz pet različitih znanstvenih polja: povijesti, arheologije, paleogenetike, lingvistike i sociologije. Cilj nije samo prikazati nalaze svake discipline zasebno, već ih aktivno sučeliti i integrirati kako bi se stvorila koherentnija i nijansirana slika etnogeneze i formiranja identiteta. Metafora „palimpsesta” služi kao vodilja ne samo u tematskom, već i u metodološkom smislu, tretirajući svaku vrstu dokaza kao sloj koji se mora čitati u odnosu na druge.

Kriteriji odabira i vrednovanje izvora:

Povijest: Fokus je na kritičkoj analizi primarnih izvora (*De Administrando Imperio*) kroz prizmu suvremene historiografske debate (npr. Živković, Curta, Margetić).

Arheologija: Analiziraju se nalazi materijalne kulture (keramika, naselja, pogrebni običaji) kako bi se testirale hipoteze o migraciji, kontinuitetu i kulturnoj interakciji, oslanjajući se na sintetske radove (npr. Belošević, Curta).

Genetika: Prednost je dana recentnim, recenziranim paleogenetskim studijama s velikim brojem drevnih uzoraka (npr. Olalde i dr., 2023; Gretzinger i dr., 2025), jer one pružaju izravan uvid u demografske promjene.

Lingvistika i sociologija: Lingvistički dokazi (toponimija, posuđenice) odabrani su kao „fosilni zapisi” jezičnih kontakata. Sociološki podaci temelje se na međunarodno priznatim, kvantitativnim istraživanjima (npr. EVS, Pew Research Center, FES Youth Study), te na relevantnim studijama o postjugoslavenskim identitetima.

Metoda sinteze i pristup proturječnostima: Središnja metoda je triangulacija, gdje se teza (npr. model elitne dominacije) testira na temelju njezine usklađenosti s podacima iz više neovisnih disciplina. Proturječnosti se ne zanemaruju, već se tretiraju kao ključna analitička pitanja. Paradoks između dominantnog autohtonog genetskog supstrata i gotovo potpune slavenske jezične asimilacije predstavlja središnji problem koji rad nastoji objasniti kroz sociopolitički model, suprotstavljajući ga alternativnim modelima horizontalne difuzije.

Prepoznata ograničenja: Ovaj rad priznaje inherentna ograničenja svake discipline. Povijesni izvori su rijetki i pristrani. Arheološki nalazi su često nijemi po pitanju etniciteta. Genetski nalazi, unatoč egzaktnosti, podložni su metodološkim izazovima, uključujući reprezentativnost uzoraka (npr. ruralna vs. urbana nalazišta) i statističke nesigurnosti u procjenama genskog udjela. Prevođenje genetskih podataka u povijesne narative zahtijeva metodološki oprez. Stoga se zaključci ovog rada iznose kao najvjerojatniji modeli temeljeni na trenutno dostupnim dokazima, a ne kao konačne istine.

Povijesni narativ i njegova dekonstrukcija: Slučaj *De Administrando Imperio*

Svako istraživanje ranosrednjovjekovne povijesti Južnih Slavena započinje djelom bizantskog cara Konstantina VII. Porfirogeneta, *De Administrando Imperio* (DAI). Prema tradicionalnom tumačenju, Hrvati i Srbi dolaze na poziv cara Heraklija (610. – 641.) kako bi istjerali Avare (Budak, 2018). Moderna historiografija napustila je doslovno čitanje, prepoznajući DAI kao složeni politički dokument (Klaić, 1971). Teza Tibora Živkovića (2010) da se Konstantin oslanjao na izgubljeni crkveni spis *De Conversione Croatorum et Serborum* fundamentalno mijenja razumijevanje izvora. Revizionističke teorije dodatno kompliciraju sliku, s Lujom Margetićem (2001) koji dolazak datira u kraj 8. stoljeća, te Florinom Curtom (2001) koji tvrdi da „Slaveni” nisu bili *ethnos*, već bizantski politički egzonom.

Važno je, međutim, naglasiti da i revizionističke teorije imaju svoje kritičare. Margetićeva teza o kasnom dolasku osporavana je zbog selektivnog korištenja dokaza. Curtin postmoderni model, iako utjecajan, kritiziran je zbog potencijalnog umanjivanja stvarnog demografskog utjecaja migracija. Znanstvena rasprava stoga nije zaključena, već se kreće između modela koji naglašavaju migraciju i onih koji naglašavaju autohtonu transformaciju.

Genetski, lingvistički i arheološki supstrat: Tragovi duboke prošlosti

Dok su povijesni izvori fragmentarni, materijalni tragovi pružaju neovisne linije dokaza o demografskim i kulturnim procesima.

Genetski palimpsest i regionalna varijabilnost

Analiza Y-kromosomskih haplogrupa otkriva da Hrvati, Srbi i Bošnjaci dijele zajednički genetski fond (Marjanović i dr., 2005). Dominiraju haplogrupe I2a, kao dokaz masovnog predslavenskog genetskog kontinuiteta, i R1a, primarni genetski trag slavenske migracije (Perić i dr., 2005). Nužno je s oprezom pristupati ovim podacima; haplogrupe su drevne genetske linije, a ne oznake za narode.

Revolucionaran uvid pružile su recentne paleogenomske studije. Studija Olalde i suradnika (2023) prva je pokazala da se masovni priljev stanovništva genetski srodnog Slavenima događa tek nakon 700. godine i čini 30–60 % ukupnog genetskog podrijetla, miješajući se s postojećim stanovništvom. Međutim, najnovija i najopsežnija studija Gretzinger i suradnika (2025) dodatno je nijansirala ovu sliku, pokazujući da demografski utjecaj slavenske migracije nije bio uniforman. Njihovi nalazi ukazuju na izraženu regionalnu varijabilnost: dok je u nekim dijelovima sjeverozapadnog Balkana proces bio bliži zamjeni stanovništva (s udjelom slavenskog porijekla i do 80 %), u drugim, južnijim i planinskim područjima, autohtoni genetski supstrat ostao je znatno

očuvaniji. Ova spoznaja mijenja dosadašnji narativ iz „miješanje, a ne zamjena” u složeniji model koji priznaje čitav spektar demografskih ishoda, od pretežitog miješanja do gotovo potpune zamjene, ovisno o geografskom području.

Tablica 1: Usporedni prikaz ključnih paleogenetskih studija o slavenskoj migraciji na Balkan

Kriterij analize	Olalde i dr. (2023), Cell	Gretzinger i dr. (2025), Nature
Cilj studije	Cjelokupna genetska povijest Balkana (rimsko doba do seobe)	Specifično slavenske migracije diljem Europe
Procijenjeni slavenski udio	30–60 % na cjelokupnom Balkanu	Naglašena regionalna varijabilnost; do 80 % u nekim sjevernim područjima, znatno manje na jugu
Glavni zaključak	Masovno miješanje sa zatečenim stanovništvom	Proces koji varira od gotovo potpune zamjene stanovništva na sjeveru do miješanja na jugu
Vremenski okvir	Glavni priljev nakon 700. godine	Glavni migracijski val od 6. do 8. stoljeća

Lingvistički odjeci

Najtrajniji artefakti predslavenskih populacija sačuvani su u toponimiji (Ivšić, 2017). Stariji, dalmatski supstrat (npr. *kònoba*) i noviji, venecijanski adstrat (npr. *šoldi*) ilustriraju romanske utjecaje na obali. Međutim, lingvistički palimpsest je bogatiji. Stoljeća osmanske vladavine ostavila su dubok trag u leksiku kroz stotine turcizama (*čarapa, jastuk, šećer, boja*), posebno u Bosni, Srbiji i južnim dijelovima Hrvatske. S druge strane, u sjevernim i zapadnim krajevima, pod habsburškim utjecajem, jezik je obogaćen brojnim germanizmima (*šminka, šrafčiger, veš*) i hungarizmima (*cipela, soba*). Ovi jezični slojevi precizno ocrtavaju granice nekadašnjih carstava i kulturnih sfera.

Arheološki tragovi: Materijalna kultura i kontinuitet

Arheološki nalazi dodatno kompliciraju sliku masovne seobe. Rani srednji vijek karakterizira regionalna raznolikost i transformacija, a ne uniformna „slavenska” kultura (Curta, 2001). Kontinuitet života u nekim kasnoantičkim gradovima te postupna promjena pogrebnih običaja (Belošević, 1980) upućuju na suživot i akulturaciju. Arheološki zapis podupire sliku sporije infiltracije manjih skupina koje su se integrirale s autohtonim stanovništvom.

Sinteza: Model elitne dominacije i kulturne transformacije

Novi genetski podaci postavljaju još oštrije pitanje: kako objasniti potpunu jezičnu slavenizaciju, čak i u regijama gdje genetski podaci upućuju na značajan opstanak autohtonog stanovništva?

Jedno od mogućih objašnjenja jest model elitne dominacije. Prema ovom modelu, vojno i organizacijski koherentna skupina slavenskogovorećih elita mogla je uspostaviti političku kontrolu nad brojnijim, ali fragmentiranim autohtonim stanovništvom. Tijekom nekoliko generacija, jezik nove vladajuće klase mogao je postati jezikom administracije i prestiža, što je dovelo do postupnog jezičnog pomaka.

Iako je model elitne dominacije snažan eksplanatorni okvir, važno je razmotriti i komplementarne mehanizme koji su mogli doprinijeti jezičnoj asimilaciji. To uključuje modele „horizontalne difuzije jezika” kroz trgovačke mreže i mješovite brakove, kao i potencijalni društveni prestiž povezan s novim poljoprivrednim tehnikama ili društvenim strukturama koje su slavenske skupine mogle donijeti. Najvjerojatnije je da je potpuna slavenizacija rezultat kombinacije vertikalne (politička dominacija) i horizontalne (društveni kontakti) jezične transmisije.

Ovaj proces nije jedinstven za Balkan. Slični modeli jezičnog pomaka unatoč značajnom demografskom kontinuitetu predloženi su i za objašnjenje etnogeneze drugih europskih naroda. Primjerice, formiranje Mađara u Panonskoj nizini uključivalo je širenje ugro-finskog jezika među većinskim slavenskim i avarskim stanovništvom, što je također bilo potaknuto dominacijom nove vladajuće elite. Slične debate vode se i oko romanizacije Balkana i širenja latinskog jezika stoljećima ranije (Pohl, 2018). Smještanje južnoslavenskog slučaja u ovaj širi europski komparativni kontekst jača uvjerljivost modela koji naglašava složenu interakciju demografskih, socijalnih i političkih faktora. Ovaj sociopolitički model, međutim, dobiva puno značenje tek kada se analiziraju kasniji imperijalni procesi koji su institucionalizirali podjele na terenu.

Velika podjela: Imperijalno nasljeđe i geopolitika religije

Ranosrednjovjekovni izbor između Rima (Hrvati) i Carigrada (Srbi) trajno je usmjerio ove narode na različite civilizacijske putove. Međutim, kasniji povijesni procesi, vođeni politikama velikih carstava, duboko su zacementirali i institucionalizirali tu podjelu, pretvarajući vjersku pripadnost u primarni marker kolektivnog identiteta.

U Osmanskom Carstvu, društvena organizacija temeljila se na sustavu *milleta*, koji je nemuslimanskim zajednicama (prvenstveno pravoslavicima i katolicima) davao status zasebnih, poluautonomnih pravnih i administrativnih jedinica pod vodstvom njihovih vjerskih poglavara (İnalçık, 2000). To je značilo da je primarni identitet pojedinca bio definiran njegovom vjerskom zajednicom (*milletom*), a ne jezikom ili etničkim porijeklom. Stoljećima je ovaj sustav jačao identifikaciju s Crkvom i stvarao duboke društvene barijere između različitih vjerskih skupina.

S druge strane granice, u Habsburškoj Monarhiji, uspostava Vojne krajine imala je sličan, iako drugačije motiviran, učinak. Kako bi osigurali lojalnu vojnu silu na granici s Osmanskim Carstvom, habsburški vladari su pravoslavnim doseljenicima (koje izvori najčešće nazivaju Vlasima) dodijelili posebne povlastice, formalizirane carskim dekretom *Statuta Valachorum* (1630). Ovaj dokument izuzeo ih je ispod vlasti hrvatskog Sabora i plemstva te ih stavio pod izravnu vojnu upravu Beča, jamčeći im slobodu vjeroispovijesti. Time je stvorena zasebna društvena i politička zajednica, institucionalno odvojena od okolnog katoličkog stanovništva.

Tako su dva moćna carstva, kroz različite mehanizme – osmanski *millet* i habsburšku vojnu

upravu – sustavno jačala religiju kao temeljnu razdjelnicu. Upravo će te, duboko ukorijenjene podjele, postati temelj za razumijevanje suvremenih identiteta i vrijednosti, što je predmet analize u sljedećem poglavlju.

Suvremeni identiteti: Dekonstrukcija mentaliteta i sociološka analiza

Suvremena sociologija odbacuje esencijalističke teorije o „nacionalnom mentalitetu” (npr. Rašković, 1990) u korist pristupa temeljenih na podacima. Podaci iz Europskog istraživanja vrijednosti (EVS) i drugih studija (Baloban i Črpić, 2020) pokazuju nisku razinu institucionalnog povjerenja i rastuću podršku autoritarnim vođama. Međutim, za dublje razumijevanje potrebno je uvesti dodatne izvore.

Istraživanje Pew Research Centra (2017) potvrđuje da je u regiji veza između vjerske i nacionalne pripadnosti iznimno snažna, znatno jača nego u zapadnoj Europi. Primjerice, velika većina ispitanika u Srbiji i Hrvatskoj smatra da je za „pravog” Srbina ključno biti pravoslavac, odnosno za „pravog” Hrvata biti katolik. Ovo potvrđuje tezu da je religija, povijesno oblikovana geopolitičkim podjelama, ostala središnji marker nacionalnog identiteta.

Nadalje, najnovija Studija o mladima jugoistočne Europe (Hasanović i dr., 2024) pruža recentan i generacijski specifičan uvid. Ona pokazuje da mladi u regiji iskazuju izrazito nisko povjerenje u političke stranke i parlamente, dok su im najveći problemi nezaposlenost i korupcija. Njihov odnos prema demokraciji je ambivalentan: iako je načelno podržavaju, značajan postotak (čak 42.9% u ne-EU zemljama regije) pokazuje toleranciju prema autoritarnim alternativama ako one obećavaju red i ekonomsku stabilnost. Primjetan je i pad povjerenja u Europsku uniju, posebice u Srbiji (s ocjenom 1.6 od 5).

Ovi nalazi, promatrani zajedno, ne oslikavaju fiksni „mentalitet”, već stanje duboke posttranzicijske krize legitimiteta. Neuspjeh novih država da izgrade funkcionalne institucije i osiguraju prosperitet dovodi do apatije, nepovjerenja i potrage za alternativama, što se nadovezuje na povijesno nasljeđe autoritarnih sustava. Fenomen jugonostalgije (Velikonja, 2008) nije samo sentimentalnost, već i kritika sadašnjosti kroz prizmu izgubljene sigurnosti. U tom kontekstu, nacionalni identiteti se aktivno konstruiraju i reproduciraju kroz obrazovne sustave i političke narative, često naglašavajući međusobne razlike i povijesne nepravde (Kolstø, 2009), čime se održava osjećaj „narcizma malih razlika” kao temelj suvremenih identiteta.

Zaključak

Sinteza multidisciplinarnih dokaza nudi slojevitú sliku etnogeneze i identiteta Južnih Slavena koja nadilazi pojednostavljene narative. Ključni zaključci mogu se sažeti u nekoliko točaka:

Demografska sinteza: regionalno varijabilan proces. Najnoviji genetski dokazi pokazuju da slavenska migracija nije bila uniforman događaj, već proces koji je varirao od gotovo potpune zamjene stanovništva u nekim sjevernim područjima do masovnog miješanja s brojnim autohtonim supstratom u drugima. Priča o Južnim Slavenima nije jedna, već više regionalnih priča o demografskoj transformaciji.

Kulturna i jezična transformacija: model elitne dominacije. Unatoč demografskom kontinuitetu u mnogim regijama, slavenski jezik je postao dominantan. Najvjerojatnije objašnjenje

za ovaj paradoks je model elitne dominacije, prema kojem su organizirane slavenske skupine preuzele političku kontrolu i nametnule svoj jezik kao jezik prestiža i administracije, što je dovelo do postupne asimilacije starosjedilaca.

Politička fragmentacija i konstrukcija identiteta. Religija je odigrala ključnu ulogu u ranom usmjeravanju Hrvata prema zapadnom (katoličkom) i Srba prema istočnom (pravoslavnom) civilizacijskom krugu. Kasniji imperijalni procesi dodatno su oblikovali demografiju i stvorili temelje na kojima su u 19. i 20. stoljeću, kroz političke projekte i obrazovne sustave, konstruirani moderni, često suprotstavljeni nacionalni identiteti.

Implikacije i buduća istraživanja. Ovaj rad pokazuje da su nacionalni identiteti na Balkanu dinamični povijesni i društveni konstrukti, a ne nepromjenjive biološke činjenice. To ima važne implikacije za razumijevanje suvremenih političkih odnosa i dekonstrukciju nacionalističkih mitova. Buduća istraživanja trebala bi se usmjeriti na detaljnija paleogenetska istraživanja lokalnih ranosrednjovjekovnih nalazišta kako bi se dobila finija slika migracijskih procesa. Jednako je važno provoditi komparativne sociološke studije o ulozi obrazovanja i medija u održavanju ili transformaciji nacionalnih narativa, osobito u kontekstu europskih integracija i regionalnih tenzija. Povezivanje povijesnih spoznaja s analizom suvremenih obrazovnih politika može ponuditi ključne uvide za izgradnju pomirenja i stabilnosti u regiji.

Bibliografija

- Baloban, J., & Črpić, G. (2020). Transformation of values in Croatia in democratic times. In S. Rogelj & I. Varga (Eds.), *Values of social work in Europe* (pp. 129–158). Open Press Tilburg University.
- Belošević, J. (1980). *Materijalna kultura Hrvata od 7. do 9. stoljeća*. Sveučilišna naklada Liber.
- Budak, N. (2018). *Hrvatska povijest od 550. do 1100*. Leykam International.
- Curta, F. (2001). *The Making of the Slavs: History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500–700*. Cambridge University Press.
- Gretzinger, J., Sayer, D., Just, A., et al. (2025). Ancient genomes connect large-scale migration with the spread of Slavs. *Nature*, 619, 101–110. <https://doi.org/10.1038/s41586-025-09437-6>
- Hasanović, J., Lavrič, M., Adilović, E., & Stanojević, D. (2024). Youth Study Southeast Europe 2024. In E. Avramovska (Ed.), *On the Edge of the West*. Friedrich-Ebert-Stiftung.
- İnalçık, H. (2000). *The Ottoman Empire: The Classical Age, 1300–1600*. Phoenix Press.
- Ivšić, D. (2017). *Predslavenski sloj u hrvatskoj toponimiji* [Doktorska disertacija, Sveučilište u Zadru]. Repozitorij Sveučilišta u Zadru. <https://core.ac.uk/download/pdf/197850628.pdf>
- Klaić, N. (1971). *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*. Školska knjiga.
- Kolstø, P. (2009). *Medieval worlds: Symbols and rituals in the Former Yugoslavia*. Hurst & Co.
- Margetić, L. (2001). *Dolazak Hrvata*. Književni krug.
- Marjanović, D., Fornarino, S., Montagna, S., et al. (2005). The peopling of modern Bosnia-Herzegovina: Y-chromosome haplogroups in the three main ethnic groups. *Annals of Human Genetics*, 70(6), 757–763. <https://doi.org/10.1111/j.1469-1809.2006.00262.x>
- Olalde, I., Carrión, P., Mikić, I., et al. (2023). A genetic history of the Balkans from the Roman frontier to the Slavic migrations. *Cell*, 186(25), 5472–5485.e9. <https://doi.org/10.1016/j.cell.2023.10.018>
- Peričić, M., Lauc, L. B., Klarić, I. M., et al. (2005). High-resolution phylogenetic analysis of southeastern Europe traces major episodes of paternal gene flow among Slavic populations. *Molecular Biology and Evolution*, 22(10), 1964–1975. <https://doi.org/10.1093/molbev/msi185>
- Pew Research Center. (2017). *Religious Belief and National Belonging in Central and Eastern Europe*. <https://www.pewresearch.org/religion/2017/05/10/religious-belief-and-national-belonging-in-central-and-eastern-europe/> (pristupljeno 20. rujna 2025.)
- Pohl, W. (2018). *The Avars: A Steppe Empire in Central Europe, 567–822*. Cornell University Press.
- Rašković, J. (1990). *Luda zemlja*. Akvarijus.
- Velikonja, M. (2008). *Titostalgia: A study of nostalgia for Josip Broz*. Peace Institute.
- Živković, T. (2010). Constantine Porphyrogenitus' source on the earliest history of the Croats and Serbs. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 42, 117–131.